

'Maatschappelijk verantwoord ondernemen gaat verder dan de wet'

Naar een visie op een duurzame financiële sector in 2020

Verslag van symposium ter gelegenheid van de 4^e verjaardag van de Eerlijke Bankwijzer, 25 april 2013 in het Geldmuseum/De Munt te Utrecht.

Opening

Er is in het vierjarig bestaan van de Eerlijke Bankwijzer veel vooruitgang geboekt, stelt **Eduard Nazarski**, algemeen directeur Amnesty International NL, in zijn openingswoord. 'Inmiddels is vanzelfsprekend dat MVO verder gaat dan de wet.'

Wel is de combinatie van soms dialoog en soms campagnevoeren niet altijd makkelijk voor banken, denkt Nazarski. Er zijn in het beleid van banken wel grote stappen vooruit gezet, maar is er voor wat betreft de feitelijke investeringen, en de transparantie daarover, nog een wereld te winnen. Ten slotte kondigt Nazarski aan dat naast de Eerlijke Bankwijzer er in het najaar ook een Eerlijke Verzekeringswijzer gelanceerd zal gaan worden.

'Wanneer komt de bankwereld echt tot inkeer?'

Bart Jan Krouwel, ex-Rabobank bankier, mede-oprichter Triodos Bank, is blij dat bepaalde dingen in de bankensector veranderd zijn, maar is nog lang niet tevreden. Zo is het beloningssysteem volgens hem nog steeds volstrekt verkeerd. 'Er is debat over de 5,5 ton salaris van Gerard van Olphen van SNS Reaal, maar er zijn er die nog veel meer verdienen.' Oplossing volgens Krouwel: beloon mensen niet per deal, maar op prestaties die op de lange termijn vruchten afwerpen. 'Geef ze pas na 15 jaar een bonus.'

En laten we nou eens concreet worden, vindt de pionier. 'Tijdens het Sustainable Finance Lab is een hele avond gekletst over structuren, maar niemand begon over moraliteit in gedrag van bankiers. Toch moet daar nog heel veel aan gebeuren,' verzucht Krouwel. Zo hecht het rapport van de commissie-Wijffels veel belang aan de persoonlijke houding en het gedrag van bankiers.

Dus laat die bankiers op dit punt eens aan zelfregulering gaan doen, gooit Krouwel de knuppel in het hoenderhok. Zoals bij de Commissie Ethiek van de Rabobank. 'Daar kon iedereen een casus voorleggen onder het motto: ik vind dat we dit soort transacties niet moeten doen, kijkend naar de wet, de publieke opinie en ngo's. De commissie formuleerde een advies aan de commercieel verantwoordelijke managers; die weken daar steeds minder van af.' Zo werden coffeeshophouders eruit gegooid als klant; een voormalige bankovervaller kreeg geen betaalrekening. Al met al verbaast Krouwel zich erover dat zo weinig grote bedrijven nog geen ethische commissie hebben.

Dus komt hij met een concreet voorstel: een 'meldpunt maatschappelijk onaanvaardbaar gedrag bankiers'. Dit onder het motto: voorkom dat het je overkomt, organiseer het zelf. Het meldpunt moet structurele problemen gaan behandelen waar groepen burgers last van hebben. Voorbeelden zijn het op de markt brengen van niet-maatschappelijk verantwoorde producten zoals woekerpolissen, of het eenzijdig aanpassen van algemene voorwaarden voor een betaalrekening. Krouwel wil het meldpunt beleggen bij een bestaande, onafhankelijke ombudsmanachtige organisatie, zoals de NVWA. 'Ik zie 't helemaal voor me, dat wordt ontzettend leuk!'

Paneldiscussie I: Transitie naar een duurzame economie

Krouwels voorstel vindt weerklank bij het panel. **Bas Rüter** (Hoofd Duurzaamheid Rabobank) meldt dat hij door twee andere banken is uitgenodigd om hen een ethische commissie te helpen opzetten. Welke banken dat zijn wil hij niet zeggen. Ook **Richard Kooloos** (Hoofd Duurzame Ontwikkeling ABN AMRO) vindt het meldpunt een goed idee. 'Ik ga eerst 'ns goed met Krouwel praten, misschien met de Eerlijke Bankwijzer erbij, wie er dan in moeten zitten.' 'Wanneer is het meldpunt er dan?' dringt dagvoorzitter **Clairy Polak** aan. 'Dat gaan we in de pauze verder uitwerken,' is het antwoord. Rüter verwacht overigens niet dat het nieuwe meldpunt het erg druk krijgt. 'Ik zie institutioneel geen wangedrag in nieuwe producten,' zegt hij.

Maar goed, hoe staat het met de overgang naar de duurzame economie? Roos Boer (Beleidsadviseur IKV Pax Christi en Eerlijke Bankwijzer) vindt dat er op het gebied van wapens in elk geval veel is gebeurd. 'De financiële instellingen trekken zich allemaal terug uit cluster munitie. Inmiddels is die munitie ook wettelijk verboden. Dus banken, ga nu verder dan de wet!' roept ze haar mede-panelleden op. 'En ga de dialoog aan met producenten van technologie die ook voor wapens wordt gebruikt. Vraag aan producenten om beleid dat voorkomt dat wapens in verkeerde handen vallen, dat gebeurt niet overal.'

Na het onlangs verschenen Eerlijke Bankwijzer praktijkrapport over kernwapens bleek dat de Rabobank op dit punt stappen wilde zetten, alhoewel de transparantie over de bedrijven die de bank uitsluit nog altijd beter kan. Bas Rüter meldt dat hij daar inderdaad helder over wil communiceren. 'Producten en direct betrokkenen wil ik bij naam en toenaam noemen. Ook Kooloos meldt dat hij nu heel concreet aan 't kijken is hoe dat concreet kan bij ABN Amro. 'Maar we moeten wel uitkijken voor rechtszaken.'

Astrid Kaag (Beleidsmedewerker FNV en Eerlijke Bankwijzer) vraagt de banken hoe ze sectoren zoals kleding en scheepssloop kunnen helpen verduurzamen, als een hele sector risicovol is. Dat zou kunnen door bedrijven te vragen wat ze doen en ze zich te laten aansluiten bij een organisatie zoals Fair Wear. Daar is ABN AMRO beleid op aan 't ontwikkelen, meldt Richard Kooloos. 'We onderzoeken momenteel of we het lidmaatschap van Fair Wear verplicht kunnen stellen. De vraag wordt dan: wil je lid worden, of anders voldoen aan dezelfde eisen? Anders moeten we afscheid nemen. 'Het is voor een consumentenbedrijf ook welbegrepen eigenbelang.'

De Rabobank heeft een champignonbedrijf gedwongen om te voldoen aan het Fair Produce keurmerk, meldt Rüter. 'Het gaat in die sector totaal om 130 bedrijven; twee jaar geleden hebben we gezegd dat ze aan de eisen van het keurmerk moeten gaan voldoen. Twee weken geleden hebben we de laatste vijf tot tien gemeld dat ze op korte termijn het keurmerk moesten hebben, anders zou hun financiering verdwijnen. Er zit veel ellende achter; neem de

Polen die onder slechte omstandigheden hierheen gekomen zijn. Daar trekken we onze handen niet zomaar vanaf.'

Een duurzame bank geeft duurzaamheid vorm in dienstverlening aan klanten, in gebieden waar je zelf van nature sterk in bent: duurzame landbouw, vitale gemeenschappen, circulaire economie, stelt Rüter. 'Voor de tien grootste *commodities* willen we niet alleen onze klanten helpen verduurzamen, maar de hele sector, en samen met de stakeholders de criteria kunnen verhogen.'

Dat klinkt best goed, vindt Roos Boer, maar als je als bank kiest voor food & agribusiness, hoe zit het dan met de rest? Kun je dat aanvullen met de sterkten van andere banken? Ja, dat is mogelijk, zegt Rüter. 'Ook met de wetenschap, met de Eerlijke Bankwijzer, soms met concurrenten.'

Richard Kooloos meldt dat ABN bezig is met energiebesparende maatregelen in de woningbouw. Dat doen ze door maatregelen zo goed mogelijk te faciliteren door samen te werken met grote aanbieders. 'Wij denken budgettair neutraal 20-30% energiebesparing te kunnen realiseren,' stelt hij.

Astrid Kaag vindt het goed dat banken nadenken over een andere economische orde; de kosten voor duurzaamheid moeten immers anders worden verrekend. Als voorbeeld noemt ze de kledingketen, waar de loonkosten voor de arbeiders vele malen over de kop gaan. Hoe kunnen we daar morgen een stap in zetten? vraagt Clairry Polak. 'Tja,' relativeert Rüter, 'wij doen als Rabobank 85% van de landbouw, we zitten tot hier in de paardenlasagne. We moeten met kennis, prijsprikkels en voorwaarden de ondernemer laten veranderen. Dat leidt tot frictie tussen wat we vandaag financieren en wat er gebeurt om dit op te lossen.'

Richard Kooloos rekent het tot zijn taak om toonaangevend te zijn in duurzaam beleggen. 'We moeten onze klanten daarin meenemen, elke keer een stapje verder. We moeten ze wijzen op slecht gedrag van bedrijven waarin ze beleggen en ze uitleggen waarom dat een onverstandige keuze is. Dan is de impact 1000 keer groter dan bij een kleine speler.' Clusterwapens moet je nergens accepteren, vindt Kooloos. 'Maar als bijvoorbeeld het grootste overheidsbedrijf van Singapore daar inzit, heb je daar mee te dealen. Toch kan zo'n bedrijf geen klant van ons zijn, en een dochterbedrijf ook niet.' Voorbeeld van Kooloos: vorig jaar werd een Nederlands bedrijf dat een onderdeel maakt voor de burgerluchtvaart, overgenomen door een clusterbomfabrikant. 'De discussie bij ons was toen: hoe lang geven we 'm voor een overstap naar een andere bank?' Bij de Rabobank zetten ze zo'n bedrijf op de rode lijst: beleggingen daarin kun je alleen verkopen.

'Dus alle kwaaië bedrijven houden vanzelf op?' vraagt Clairry Polak hoopvol. 'Nee,' helpt Rüter haar uit de droom. 'Er is nog heel veel te doen, maar iedereen heeft transparant uit te leggen wat zijn minimumcriteria zijn en iedereen is verantwoordelijk om zijn klanten te helpen verduurzamen.'

Dus financieren we in 2020 vast geen kolencentrales en schaliegas meer, klinkt het vanuit de zaal. De Rabobank doet nu al geen kolen meer, meldt Rüter; schaliegas is uitgesloten als 'onconventioneel fossiel'. 'Ons rekencentrum staat in Boxtel (een notoire verzetshaard tegen schaliegasboringen, red.), dat helpt ook.' Ook Richard Kooloos noemt financiering van kolencentrales onverantwoord. 'Maar daar denkt niet iedereen zo over. Bovendien hebben de E.ONs en RWE's van deze wereld ons niet nodig. Shell hoeft geen lening van ons.'

Arnaud Cohen Stuart (ING) sluit kolen desgevraagd niet uit. 'Maar het aandeel in de mix is wel van 60% gedaald naar 15, terwijl duurzame energie steeg van 5 naar 30%. De hele markt is

nog niet toe aan een uitsluiting van kolen en wij zijn een mainstream bank. Als onze energie nu voor 80% fossiel is en dat gaan we niet meer financieren, hebben we een probleem.' In de VS financiert ING overigens ook schaliegaswinning. In Europa doet ING dat vanwege de onzekerheid over de ontwikkelingen vooralsnog niet.

Rüter wil nog wel wat kwijt: hij wenst 'een neutrale partij bij wie de rede regeert, die de kwaliteit van de dialoog tussen de banken en de Eerlijke Bankwijzer kan beoordelen.' Want die dialoog gaat volgens hem soms niet goed genoeg. 'De pers heeft de NVJ, maar wij hebben niks.'

Vier jaar Eerlijke Bankwijzer: De onderzoeksresultaten

Peter Ras (projectleider Eerlijke Bankwijzer) presenteert de onderzoeksresultaten van vier jaar Bankwijzer: 149 meetbare aanscherpingen in het duurzaamheidsbeleid van banken, waarvan 44 het afgelopen jaar. Zo is er rond beleid voor mensenrechten, arbeidsrechten, wapens en bont het nodige verbeterd. Maar het kan beter bij o.a. klimaat, belastingontwijking (ontwikkelingslanden lopen hierdoor volgens Global Financial Integrity jaarlijks 1000 miljard mis) en transparantie over investeringen. Ras is blij met de aankondiging van ABN AMRO en Rabobank dat zij een lijst willen publiceren met bedrijven waarin men niet meer wil investeren.

Goed beleid is volgens Ras belangrijk, maar het moet ook structureel en effectief worden toegepast, bijvoorbeeld rond scheepsbouw en landverwervende bedrijven. 'Banken zijn daar onvoldoende transparant in, ze kunnen niets laten zien. Dan is het moeilijk te beoordelen in hoeverre zogenoemd *engagement* effectief is.' Positief is dat er steeds vaker een dialoog met banken is over bijvoorbeeld jaarverslagen. En er zijn leerbijeenkomsten. Sommige daarvan worden georganiseerd door de initiatiefnemers van de Eerlijke Bankwijzer, om zo samen met banken de conclusies van praktijkonderzoeken te bespreken. Heel leuk was daarnaast een expertmeeting over energiebesparing in de woningbouw eerder deze week: een gezamenlijk initiatief van SNS, ASN, Rabobank en Eerlijke Bankwijzer.

Ras concludeert: de meeste banken zien de noodzaak van duurzaam bankieren, al zijn er verschillen in ambitie en tempo. 'De uitvoering van het beleid is de uitdaging; positief is de principiële bereidheid om mee te werken.' Verder hebben we per vandaag enkele aanpassingen doorgevoerd: de scores lopen nu van 1 tot 10, alleen gepubliceerd beleid geldt, nieuwe ontwikkelingen zoals richtlijnen voor mensenrechten zijn verwerkt in de Eerlijke Bankwijzer, en woningbouw en vastgoed is als nieuwe sector opgenomen.

Voor de toekomst voorziet Ras meer praktijkonderzoeken, een jaarupdate, een nadrukkelijke bereidheid vanuit de initiatiefnemers van de Eerlijke Bankwijzer tot een goede dialoog over MVO-aspecten, en waar mogelijk een nauwere samenwerking met banken om duurzaamheid te bevorderen waar wetgeving traag verloopt of in de weg zit. Ook zijn er initiatieven voor Eerlijke Bankwijzers in diverse andere landen.

Een vraagteken zet Ras bij de gewenste koers van banken. Is er wel voldoende capaciteit bij banken om voldoende snel te verduurzamen? En als er sprake is van *engagement* met bijvoorbeeld 24 van de 1800 bedrijven waarin een bankgroep investeert, hoe zit het dan met de rest?

Keynote: De grote uitdagingen voor de financiële sector in relatie tot de diverse crises

Jan Rotmans (Hoogleraar Duurzame Transities, Erasmus Universiteit Rotterdam) betoogt dat momenteel alles verandert, maar de meeste banken in het oog van de orkaan staan. 'De ecologische onbalans is veel groter dan de economische: 5 triljoen dollar per jaar gooien we weg aan grondstoffen en energie.' Na 2020 is de financiële crisis over, denkt Rotmans, maar dan begint de ecologische. 'Kritische aardmetalen, nodig voor vergroening van de economie, worden dan schaars. Het roer moet dus radicaal om.'

En we zitten ook in een overgangperiode, betoogt Rotmans. De manier van denken, organiseren, sturen verandert. 'We zijn cliënten geworden die zo efficiënt mogelijk door het systeem moeten worden geleid, maar de mensen pakken dat nu weer terug.' Helaas is het banksysteem volgens hem conservatief, risicomijdend, leider volgend en loyaal aan de aandeelhouders in plaats van aan de klanten: die worden vooral 'lastig' gevonden. Tegelijkertijd komen alternatieve geldsystemen zoals Bitcoin op; er zijn al meer dan 1000 lokale munten. Conclusie: het banksysteem is niet toekomstbestendig.

De oplossing volgens Rotmans: eenvoud, minder en betere regels, een nieuwe moraal en ethiek. 'Dat kan alleen van binnenuit, het vereist een ingrijpende verandering, en duurt minstens één generatie. Er is een transitie nodig van ondoorzichtig naar transparant.'

Opwekkende gedachte is dat we aan het begin staan van een 'groene gouden eeuw'. De clean tech sector groeit met 30% per jaar in deze crisistijd; dat betekent 100 miljoen nieuwe banen in de komende tien jaar. 'Om daarvan mee te profiteren is in Nederland radicale innovatie nodig, maar geen enkele bank investeert daarin,' stelt Rotmans. 'Toch: als je nu niet investeert in duurzaamheid, besta je over tien jaar niet meer. De meest adaptieve bedrijven overleven.'

Banken spelen volgens Rotmans nauwelijks een rol in de groene economie. 'Die moeten veel meer investeren in radicale vergroening, zoals bioraffinage. Tienduizend initiatieven wachten op financiering. Geen bank wil dat doen, zoals bijvoorbeeld bleek bij de zonnepanelenactie van Urgenda.' Of kijk naar de energienotuloze huurwoning: een gegarandeerd rendement van 5-6%, dus waar blijven de banken? 'Duurzaamheid moet in het DNA van de banken komen,' concludeert Rotmans.

Maar hoe ziet Rotmans dan de transitie naar de gewenste cultuur? 'Die moet van binnenuit komen, en dat duurt lang. De bouw is nu eindelijk aan 't hervormen; die stelt de klant centraal en bouwt de hele organisatie daarnaar om.' De eerste stap is innovatieruimte creëren, 'friskijkers en dwarsdenkers' nieuwe dingen laten doen. 'Stap nou 'ns in de gebouwde omgeving, in de bio-economie, maar dan op grote schaal,' daagt Rotmans de banken uit.

Zowel Rüter (Rabobank) als Kooloos (ABN AMRO) nemen die uitdaging aan. Zij willen Rotmans wel inhuren als adviseur. 'Altijd leuk,' zegt Rüter. 'Inspirerend, naast pijnlijk,' noemt Kooloos het verhaal van Rotmans.

Paneldiscussie II: Kansen voor de financiële sector in relatie tot de grote maatschappelijke uitdagingen in de komende 10 jaar

Nicolette Loonen – van Es (Women In Financial Services- WIFS) ziet in de transitie van Rotmans heel duidelijk een verschuiving van 'masculiene waarden' zoals eigenbelang en ego naar 'feminiene waarden' zoals overleg en samenwerking. 'Maar je moet ook door die oude

waarden heen,' waarschuwt Rotmans. 'Het is een beetje oorlog.' 'Gedraag u als amazones,' is dus de oproep van Clairy Polak aan de vrouwelijke panelleden.

Titus Bolten (beleidsmedewerker Amnesty International en Eerlijke Bankwijzer) deelt de opvattingen van Jan Rotmans in grote lijnen. 'Maar daar moet heel veel voor gebeuren. Vooral de mensen op sleutelposities moeten overstag. Zolang er niet genoeg 'kantelaars' zijn om de transitie te bewerkstelligen die Rotmans voorstaat, zullen we niet moeten ophouden om de nodige verbeteringen binnen de bestaande verhoudingen na te streven.' Rotmans waarschuwt overigens dat een echt groene economie niet in alle opzichten de mensenrechten zal bevorderen. 'Zo'n economie leidt tot een nog schevere verdeling. Vliegen zou bijvoorbeeld 3-4 keer zo duur worden en dus onbereikbaar voor grote groepen mensen.'

't Is zoeken, leren, experimenteren volgens Rotmans. 'We weten steeds beter wat niet duurzaam is. De twee kolencentrales in Rotterdam veroorzaken 45 doden per jaar. Onmiddellijk mee stoppen dus.'

Maar hoe moeten banken daarmee omgaan? In elk geval niet door lijstjes met criteria af te vinken, vindt **Giuseppe van der Helm** (directeur VBDO). 'Je ontdekt wat belangrijk is door de stakeholders bij elkaar te halen. Door de focus naar buiten te leggen en je kwetsbaar op te stellen.' Intussen zitten de meeste banken nog op een onduurzaam spoor, stelt Rotmans. Hoe gaan banken hun rol hervinden?

Er is allereerst transparantie nodig over de dilemma's van banken, bijvoorbeeld kinderarbeid, vindt Nicolette Loonen – van Es. 'Die moeten ze zichtbaar maken, plus de afwegingen die ze maken. En daar dan een open discussie over voeren.'

Vanuit de zaal doet John Huigen vast een voorzet. 'Vooral armoede leidt tot onduurzaam gedrag. Dus organiseer een mondiale *social security floor*, te financieren met een *financial transaction tax*.' Daar ziet Rotmans weinig in. 'Ontwikkelingslanden zitten in een andere fase van ontwikkeling. Een generieke aanpak zie ik dus niet gebeuren. Er is nog te weinig een combinatie van milieuvriendelijk en mensvriendelijk.'

Volgens Giuseppe van der Helm is het vertrouwenscontract tussen banken en consumenten opgezegd. 'Dat vertrouwen moeten de banken terugwinnen door te zeggen: dit doen we niet meer.' Jan Rotmans is sceptisch: 'Dat kun je wel heel hard roepen, maar zo werkt dat niet. De mensen in de banken zijn doorgedraaid, losgezongen van de werkelijke economie.' Van der Helm laat zich niet uit het veld slaan. 'Nodig dan een aantal mensen uit, in panels, met de raad van bestuur erbij. Dat weet je hoe de kernthema's liggen. En leg je dilemma's als bank voor aan je klanten. Vraag ze: hoe kan ik jullie helpen een bewuste keus te maken?'

'Banken, kunnen jullie hier wat mee?' wil Clairy Polak weten. Bij de Rabobank vinden ze 't allemaal nog erg abstract. 'We hebben 60.000 medewerkers in een decentrale organisatie,' reageert Bas Rüter. 'Zo'n grote verandering kost tijd. En het financieren van risicodragend kapitaal, wat nodig is voor radicale vergroening, dat gaat nu niet. Het kan alleen buiten de balans.' Daar neemt Jan Rotmans geen genoegen mee. 'Er zijn 500 lokale duurzame energie initiatieven, waarvan 100 coöperaties. Waarom vinden die zo weinig aansluiting bij de Rabobank?'

Omdat de menselijke maat in de financiële sector weg is, stelt Nicolette Loonen- van Es. 'De organisaties zijn te groot geworden, te complex.' Dus raak betrokken bij die lokale projecten, dan zie je waar de duurzame transitie over gaat, roept Rotmans de banken op. 'Dat is al vijf jaar aan de gang. Dat is overigens geen verwijt. Nou ja, eigenlijk wel.' Rüter benadrukt dat er bij de Rabobank 'een structuur en een focus' is. Rotmans: 'Dus over een jaar is de aansluiting

met de initiatieven gerealiseerd?' 'Wij zullen bij een uitnodiging elke coöperatie alle kennis en infrastructuur geven die ze nodig hebben,' zegt Rüter toe.

ABN AMRO kan daarbij niet achterblijven. 'Wij hebben een partnerschap met Social Enterprise NL,' zegt Richard Kooloos. 'We ondersteunen bedrijven met kennis en risicodragend kapitaal. Nu moeten we een vorm vinden om dit groot te maken.' Daar weet Jan Rotmans wel wat op. 'Ik heb 30 vernieuwende duurzame transitiepareltjes in de aanbieding. Doe je mee?' Ja, zegt Kooloos. 'Ik ga graag 't gesprek aan over welke vorm van financiering we kunnen faciliteren.' Maar actief naar ze toegaan, waarom doen jullie dat niet? vraagt Polak. 'We zitten bij bijeenkomsten, we zoeken naar vormen, we zitten bij duurzaam energiebedrijf Qurrent om energiebesparing te realiseren,' antwoordt Kooloos. Maar de bank financiert ook de 'oude economie', hoewel Kooloos heilig zegt te geloven in het duurzame toekomstbeeld.

Volgens Giuseppe van der Helm kunnen banken een grote rol spelen in het bewegen van de 'kantelaars' onder de 80 grote Nederlandse bedrijven. En ook bij de grote banken zitten 'kantelaartjes'. 'Het wachten is tot de CEO's voor de klas gaan staan; bij leiders ontbreekt visie.' Maar het klimaat bij een bank moet er ook naar zijn, stelt Rotmans. 'Een bank krijgt de CEO die hij verdient.' Volgens Titus Bolten verschilt de mate van ontvankelijkheid per bank of persoon – en het kan snel veranderen. 'Maar mensen aan de top zouden beter op de hoogte moeten zijn van de maatschappelijke discussie. Het wordt tijd om dit op een hoger niveau in te steken.'

Bas Rüter signaleert dat de meeste CEO's vijftigers en zestigers zijn, die zweren bij het motto 'trust us'. 'Maar dat werkt niet meer; jongeren weten dat transparantie een randvoorwaarde is.' Dus zou 't helpen om overal dertigers te benoemen als CEO's? vraagt Evert Hassink (Milieudefensie) zich af. Ja, denkt Nicolette Loonen- van Es. 'Dan gaan we van Bokito's naar dienstbaar leiderschap, naar ruimte creëren voor andere mensen.' Daarbij sluit een oproep van Bas Rüter prachtig aan: 'Eerlijke Bankwijzer, wees de stem van de zachte, menselijke factor.'

Afsluitende conclusies

Afsluitend concludeert Clair Polak dat er veel behoefte is aan een gelijkwaardige dialoog tussen banken en ngo's. 'Er is nog enig vijanddenken, maar dat wordt steeds meer overwonnen.' Wel is er nog een enorm verschil in het gevoel van urgentie – misschien kan de dialoog daarbij helpen? Andere interessante vraag: gaat het Meldpunt voor maatschappelijk ongewenste transacties er komen, eventueel gecombineerd met een arbitrage-instantie, of is een dialoog toch beter? 'Ik kijk in elk geval erg uit naar vijf jaar Eerlijke Bankwijzer volgend jaar, met de presentatie concrete stappen naar een duurzamer financieel beleid.'